

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת ויגש: ברכת המלך

מפגשים דיפלומטיים בין ראשי מדינות נועדו בדרך-כלל למפגשי עבודה וגיוונים דיפלומטיים. אך לגבינו, אם וכאשר נזכה ויזמינו אותנו למפגשים אלו, עלינו לתת את הדעת על אחד הדיונים המרתקים שיש במפגשים אלו. הכוונה היא לשאלה האם יש לברך על ראיית המנהיג הזר?

בשנת תרנ"ט ביקר בארץ ישראל וילהלם השני קיסר גרמניה, שהגיע בין השאר לירושלים. תכונה רבה נרשמה בארץ לפני בואו, כאשר נפרצה חומת העיר ליד שער יפו למעבר מרכבתו, והקהילה היהודית קיבלה את פניו ברוב עם. אורחים רבים הגיעו לקבלת הפנים כדי לזכות ולראות את פני הקיסר, בניהם הרבנים הראשיים לירושלים, הרב שמואל סלנט והרב יעקב שאול אלישר שאף בירכו עליו את 'ברכת המלך'. אך הרב חיים זוננפלד טען שלא ניתן לברך ברכה זו. מדוע?

חכמים תיקנו ברכה מיוחדת למי שרואה מלך ממלכי האומות: "הרואה... מלכי אומות העולם אומר ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם".¹

האם הברכה היא רק על מלך, או על כל מנהיג רם מעלה? האם המלך עליו דיברו חכמים הוא אותו המלך בימינו? בפרשת השבוע מתואר שכאשר יעקב הגיע למצרים ונפגש עם פרעה, הוא בירך אותו: "וַיֵּבֶא יוֹסֵף אֶת יַעֲקֹב אָבִיו וַיַּעֲמֵדְהוּ לִפְנֵי פְרָעָה וַיִּבְרָךְ יַעֲקֹב אֶת פְּרָעָה".² הרמב"ן כתב שזו הייתה "ברכה ממש, שדרך הזקנים והחסידים הבאים לפני המלכים לברך אותם בעושר ונכסים וכבוד והתנשא מלכותם, וכעניין שאמר הכתוב יחי אדוני המלך דוד לעולם".³ מדבריו נראה שלא מדובר על 'ברכת המלך' שנתן מכבודו לבשר ודם, אלא על ברכה כללית. ועלינו להבין מדוע לא בירך יעקב את 'ברכת המלך'?

כאמור, חכמים קבעו ברכה על ראיית המלך, "הרואה... מלכי אומות העולם אומר ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם". מהי הגדרת 'מלך' שיש לברך על ראייתו - האם 'מלך' מסמל אדם שיש בידו סמכויות שלטוניות, ואז ניתן יהיה לברך גם על אדם בעל סמכויות שאינו נושא בתפקיד מלך, או שמא הברכה היא רק על אדם המשמש בתפקיד מלך גם כשתפקידו הוא סמלי בלבד ללא סמכויות?

אמנם בתלמוד הבבלי נאמר שהברכה היא על 'מלכי אומות העולם', אך בירושלמי הלשון היא 'גדולי המלכות',⁴ מכאן שניתן לברך גם על מי שאינו מלך אלא נשיא או שר חשוב. אך הפוסקים⁵ סייגו שלא על כל שר בממשלה או נשיא אפשר לברך את 'ברכת המלך', אלא רק על אדם שמתקיימים בו שלושה תנאים - הוא איש רם מעלה בחשיבותו, יש בסמכותו להוציא להורג ואינו חוזר מדבריו. לאור זאת כתב החתם סופר⁶ שיש לברך על הדוכסים במדינת הרייך, שהם נחשבים למלך משום שבידם להוציא להורג ואין אף אחד מעליהם שיחליט אחרת מדעתם. וכן כתבו הפוסקים,⁷ שיש לברך על נשיאי מדינות שבידם להרוג את נתיניהם, ואף ביחס לנשיא ארצות-הברית שאין בידו להוציא אנשים להורג, כתב הרב עובדיה יוסף⁸ שיש לברך עליו משום שהוא יכול לתת חנינה לאדם הנידון למוות ונחשב הדבר כאילו

¹ ברכות (נח ע"א). על החשיבות של ברכת המלך ובתוקף חיובה, ראו: שו"ת חתם סופר (ח"ה השמטות סימן קצ); שו"ת מהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון אות כה); עיניים למשפט (ברכות ח"ב עמוד קנ); שם דרך (בראשית פרשת מקץ, חלק הביאורים אותיות ב-ג; שמות פרשת וארא, חלק הביאורים אות ז).

² בראשית (מו, ז).

³ רמב"ן (בראשית מז, ז).

⁴ ירושלמי (ברכות פ"ג ה"א; נזיר פ"ז ה"א).

⁵ אורחות חיים (ח"א הלכות ברכות אות מט), בשם הראב"ד. הובאו הדברים במשנה ברורה (סימן רכד ס"ק יב).

⁶ שו"ת חתם סופר (ח"א או"ח סימן קנט).

⁷ שו"ת באר משה (ח"ב סימן ט).

⁸ הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה, ט"ו בשבט עמוד תיג בהערה; שו"ת יחווה דעת, ח"ב סימן כח). ראו: באורחות רבינו (ח"א עמ' צג אות קיג): "ושאלתי בזמננו גם נשיא אמריקה אין בידו להמית ורק השופטים של בית המשפט וכן שליטי מדינות ערב בידם הסמכות להמית. וענה לי מו"ר, שהנשיא נותן הוראות לשופטים איך לדון".

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

בסמכותו להחיות או להמית. כן כתב הרב כלפון משה הכהן⁹ שיש לברך על נשיא הרפובליקה התוניסאית משום שיש לו סמכויות שלטוניות גדולות כמו של מלך, למרות שנבחר מכוח העם.¹⁰

אך אם אחד מהתנאים הללו חסר אין לברך על אדם כזה, כפי שכתב הרדב"ז¹¹ שאין לברך על שר משרי המלך המצרי משום שדבריהם לא מוחלטים כי המלך יכול לשנות את דבריהם.

אולם כפי שראינו בתלמוד הבבלי נאמר שהברכה היא על 'מלכי אומות העולם' ולא נאמרה כל הסתייגות ביחס לסמכויותיו. מכאן הוכיח הרב משה שטרנבוך¹² שיש לברך על מלכת אנגליה, אף שאין בידיה סמכות להוציא להורג, זאת משום שהיא מוגדרת כמלך עליו יש לברך בכל אופן. אך אין לברך על נשיאי מדינות, כמו נשיא ארצות-הברית גם אם יש לו סמכות חנינה, משום שאינו מוגדר כמלך, משום שהוא יונק את סמכותו מהעם ועומד לבחירה מחודשת בכל תקופה.¹³

נמצאנו למדים שעל מלך יש לברך את 'ברכת המלך', אך כאן המקום לשאול - האם כדי לברך צריך לראות את פני המלך ממש, או שמספיק לראות את הפמליה שלו? שורש השאלה נעוץ בגדר הברכה, האם היא ברכת הראייה ולכן צריך לראות את המלך ממש, או שהיא ברכת השבח וההודאה להקב"ה וניתן לברך על כבוד המלך גם שלא רואים אותו ממש?

בגמרא¹⁴ מסופר על רב ששת שהיה עיוור ובירך 'ברכת המלך' על-אף שלא ראה את המלך. מכך הוכיח החיד"א¹⁵ ש'ברכת המלך' נתקנה על הרגשת כבוד המלך ולא על ראיית פניו, לכן הוא טוען שאפשר לברך כשרואים את ספינת המלך בה נמצא המלך למרות שלא רואים את המלך עצמו, כי זוהי הרגשת כבוד המלך. לאור זאת, גדר הברכה היא ברכת הודאה ושבח להקב"ה 'שנתן מכבודו לבשר ודם',¹⁶ ולכן ניתן לברך על כבוד המלך ופמלייתו גם שלא רואים אותו ממש. אבל אם רואים את המלך בבגדים אזרחיים ללא כל גינוני מלכות, אין לברך את 'ברכת המלך' משום שאין כאן כבוד המלך.¹⁷

לעומת זאת, כתב אליה רבה¹⁸ שמדובר על ברכת הראיה כפי שכתוב 'הרואה מלכי אומות העולם', ולכן אדם עיוור אינו יכול לברך, ורב ששת שהיה עיוור לא בירך את 'ברכת המלך' אלא רק שאל בשלומו בלבד. לאור זאת, ניתן לברך על מלך גם כשאינו עם גינוני הכבוד שלו, כגון שהוא בבגדים אזרחיים או ללא פמלייתו, כפי שבירך הרב חיים זוננפלד כאשר נפגש בסתר עם מלך ירדן באוהל ללא כל גינוני מלכות,¹⁹ משום שמדובר על ברכת הראיה של המלך. כיון שמדובר על ברכת הראיה, כתב בשו"ת בצל החכמה²⁰ שאין לברך את 'ברכת המלך' על ראיית המלך בטלוויזיה משום שיש צורך לראות את עצם הדבר.

הבדל נוסף בשאלה האם אפשר לברך רק כשרואים את המלך ממש כמו בברכת הראיה או אף שאין רואים אותו אלא את פמלייתו, הוא האם ניתן לברך 'ברכת המלך' על מלכה? אם צריך לראות את המלך ממש כדי לברך, אזי אין לברך

⁹ שו"ת שואל ונשאל (ח"א או"ח סימן עג).

¹⁰ כ"כ: הרב מרדכי פוראנד (שו"ת באר מרדכי, עמוד תקז עניינים שונים אות א); שו"ת אפרקסתא דעניא (ח"א סימן לב); שו"ת תורת חיים (סופר, סימן רכד אות ז).

¹¹ שו"ת רדב"ז (ח"א סימן רצו). הובאו הדברים במשנה ברורה (סימן רכד ס"ק יב).

¹² שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן קלט).

¹³ הליכות שלמה (תפילה), פרק כד סעיף מב הערה ס); הרב מאיר בלומנפלד (בתוך שו"ת רבבות אפרים ח"ג סימן תקמ).

¹⁴ ברכות (נח ע"א).

¹⁵ החיד"א (ברכי יוסף, או"ח סימן רכד ס"ק ג; מחזיק ברכה, או"ח סימן רכד סעיף א). ראו גם: שערי תשובה (סימן רכד ס"ק ה).

¹⁶ ראה: שו"ת תורת חיים (סופר, סי' רכד אות ז): "דהוה ברכת הודאה שבח להשי"ת שחלק מחכמתו וכבודו".

¹⁷ שו"ת נבחר מכסף (או"ח סימן ג); הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת, ח"ב סימן כח; חזון עובדיה, ט"ו בשבט עמוד תיא). ראו עוד: שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן קלט).

¹⁸ אליה רבה (סימן רכד ס"ק ו).

¹⁹ שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן קלט).

²⁰ שו"ת בצל החכמה (ח"ב סימן יח).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

על מלכה כי לא ניתן להסתכל בפניה משום צניעות. אך אם הברכה היא על כבוד המלך ולכן אין צורך לראות אותו ממש אלא את פמלייתו, אז ניתן לברך על ראיית הפמליה של המלכה ואין צורך להביט בפניה.²¹ נשוב לברכת יעקב לפרעה, "וַיִּבְרַךְ יַעֲקֹב אֶת פְּרָעָה".²² באיזו ברכה מדובר? לדעת רש"י²³ מדובר על שאילת שלום בלבד, ואילו לדעת הרמב"ן זו הייתה "ברכה ממש, שדרך הזקנים והחסידים הבאים לפני המלכים לברך אותם בעושר ונכסים וכבוד והתנשא מלכותם, וכעניין שאמר הכתוב יחי אדוני המלך דוד לעולם".²⁴ מדוע לא מוזכרת כאן 'ברכת המלך'?

הפוסקים נחלקו האם אפשר לברך על מלך רשע?

הרב חיים פלאג'י כתב שהברכה אינה על המלך עצמו אלא על העתיד לבוא, כדברי הגמרא: "שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם",²⁵ ולכן יש לברך על ראיית "המלכים הרשעים, כמו ירובעם, אחאב ומנשה שהיו עובדים עבודה זרה".²⁶

אולם יש שכתבו²⁷ שאין לברך על ראיית מלך רשע מטעמים שונים, כגון שאין לו דין מלך,²⁸ אין להסתכל בפניו²⁹ וכן הטעם "שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם" לא שייך לגביו כי ברור שמלך רשע לא יהיה מלך ממלכות בית דוד העתידה ולא נצרכת כל הבחנה.³⁰

מחלוקת זו באה לידי ביטוי בעת ביקורו של וילהלם קיסר גרמניה בירושלים.³¹ הרב חיים זוננפלד לא בירך את 'ברכת המלך' משום שהוא מלך רשע מזרעו של עמלק, ואילו הרב שמואל סלנט והרב יעקב שאול אלישר בירכו את 'ברכת המלך'.³²

²¹ שו"ת בצל החכמה (ח"ב סימן יט); שו"ת באר משה (ח"ב סימן ט אות ד); שו"ת שבט הלוי (ח"א סימן לה); שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן קלט).

²² רש"י (בראשית מז, ז).

²³ רמב"ן (בראשית מז, ז).

²⁴ ברכות (נח ע"א).

²⁵ שו"ת לב חיים (ח"ג סימן נה). ראו גם: מהרש"א (זבחים קב ע"א, חידושי אגדות).

²⁶ שו"ת ציון לנפש חיה (סימן קכו).

²⁷ תומים (סימן יז ס"ק ג), לגבי ינאי המלך; שו"ת משאת בנימין (סימן לג), לגבי הורדוס; שו"ת מהרש"ם (ח"א סימן י אות יב; שם סימן סב); שו"ת ציץ אליעזר (חלק יט סימן ג).

²⁸ יפה ללב (ח"ז סימן רכד אות א). על נימוק זה יש להעיר לאור מה שהתבאר לכמה שיטות, שאין צורך להביט ממש בפני המלך אלא הברכה על ראיית הכבוד; וכן, אף אם נאמר שיש צורך להסתכל בפני המלך לברכה, מ"מ יש לחלק בין ראייה להסתכלות, ראה: מגן אברהם (סי' רכה ס"ק כ): "והא דאמרין אסור להסתכל בצלם דמות אדם... נראה דדווקא להסתכל בו ביותר ולהתבונן בצלמו ודמותו אסור, אבל ראייה בעלמא מותר"; וכן יש להעיר מדברי תורה תמימה (ויקרא יט הערה קכג) שאיסור הסתכלות באדם רשע היא ממידת חסידות.

²⁹ עלי תמר (ברכות פ"ג ה"א ד"ה מטמא, השני); כוכבי יצחק (כבוד מלכים, אות כט).

³⁰ האיש על החומה (ח"ב עמוד 108).

³¹ ראה: שמואל בדורו (עמ' עו-עז).